

3. Baranyk M. V. and Holobutskyi P. V. (2005). Istoriiia presy v kraini. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E—I*. Kyiv: Naukova dumka. [Online], available at: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_presy_v_Ukr [Accessed: 15.03.2021].
4. *Kontseptsiia innovatsiinoho rozvytku Odeskoho natsionalnogo politekhnichnogo universytetu*. (2018). Odesa. [Online], available at: https://opu.ua/about/set_up_documents.
5. Martsikhiv Kh. R. (2018). Metody ta formy orhanizatsii navchalnogo protsesu zhurnalistiv v universytetakh SShA. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 60, tom 2, pp. 17—21. [Online], available at: <http://nc-s5.npu.edu.ua/issue/view/12528>.
6. Zakharchenko V. M., Kalashnikova S. A., Luhovyi V. I., Stavytskyi A. V., Rashkevych Yu. M. and Talanova Zh. V. [avt.-uklad.]. (2014). *Natsionalnyi osvitiini hlosarii: vyshcha osvita. 2-e vyd., pererob. i dop.* Kyiv: TOV "Vydavnychiy dim "Pleiady".
7. *Osvitno-profesiina prohrama "Zhurnalistyka"*. (2020). Odesa. [Online], available at: <https://opu.ua/education/programs/bac-061-0>.
8. Zakharchenko V. M., Luhovyi V. I., Rashkevych Yu. M. and Talanova Zh. V. [avt.]. (2014). *Rozroblennia osvitiikh prohram. Metodychni rekomendatsii*. Kyiv: DP "NVTs "Priorityty". [Online], available at: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf.
9. *Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 061 Zhurnalistyka dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, yakyi bulo zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 864 vid 20.06.2019 roku*. (2019). [Online], available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/061-zhurnalistyka-bakalavr.pdf>.
10. *Stratehiia rozvytku Odeskoho natsionalnogo politekhnichnogo universytetu na 2015—2020 rr.* (2015). Odesa. [Online], available at: https://opu.ua/about/set_up_documents.
11. Fedorchenko Yu. (2021). *Pro pidkhody do formuvannia i realizatsii universytetskykh osvitiikh prohram*. [Online], available at: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1283-pro-pidkhodi-do-formuvannya-i-realizatsiji-universitetskikh-osvitiikh-program>.

Надійшла до редакції 1 квітня 2021 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 655.4/.5(477)"1945/1946"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.4(297).41-50

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Присвячую моїм бабусям Марійці та Наталці, які крізь усе життя пронесли вдовин хрест, багаторазово перечитуючи папірець із безнадійним написом "Зник безвісти..."

Українські книгодруки 1945—1946 років: рефлексії на події воєнного лихоліття

У статті порушено проблему Другої світової війни в контексті подій, що відбувалися на її головному напрямкові — Східному фронті, де, без перебільшення, вирішувалася доля всього людства. Расова доктрина гітлерівського нацизму не залишала шансів на фізичне існування більшості народів, котрі потрапляли в її межі як неповноцінні й такі, що можуть перебувати лише в рабському стані. Тож 9 травня 1945 р. увіковічило не тільки перемогу одного військового блоку над іншим, а й право людської спільноти на багатоманітність і життя в умовах расової та національної рівності, толерантності й гуманізму.

Статтю присвячено проблемі висвітлення подій війни 1941—1945 рр. у книгодруках, що виходили в Українській РСР незабаром після її закінчення. Метою пропонованої розвідки стало проведення контент-аналізу маловживаних раніше та забутих нині книжок 1945—1946 років видання, що вийшли в УРСР і були присвячені воєнному лихоліттю. До дослідження було залучено літературу різних жанрів, видавничих обсягів і цільового призначення, а саме: офіційні документи (державні та партійні), наукові праці, меморати (спогади, мемуари), епістолярій, художню прозу та поезію. Реалізуючи поставлену мету, авторка опрацювала книгодруки, що виходили в кількох тогочасних видавництвах УРСР, зокрема Українському державному видавництві (Держвидав України), Українському видавництві політичної літератури (Політвидав України), Державному видавництві художньої літератури (Літвидав України), видавництві "Радянська школа", видавництві Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, видавництві Дніпропетровського обласного комітету Комуністичної партії більшовиків України. На підставі проведеної роботи авторка дійшла висновку, що книгодруки перших повоєнних років заклали міцний фундамент величезного літературного загалу, котрий на довгі десятиліття визначив суспільне ставлення до воєнних подій 1941—1945 рр.

Ключові слова: книгодруки; видавництва УРСР; Головне управління у справах літератури і видавництв (Головліт УРСР); наукові праці; воєнні мемуари

Постановка проблеми. Напередодні чергової річниці Перемоги над нацизмом варто ще раз озирнутися та зрозуміти, наскільки визначальною була та подія не тільки для нашого народу, а й для всього людства. Ще більшої актуальності набуває ця тема в умовах відродження нацистської ідеології, коли в день

заснування українського колаборантського з'єднання у складі гітлерівської армії (28.04.1943) вулицями Києва безкарно крокують ідейні наступники дивізії СС "Галичина"...

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми Другої світової війни завжди були пріоритетом історичних досліджень. Тему плідно розробляв і розробляє дотепер окремий відділ Національної академії наук України, діяльність якого доповнено великою кількістю наукових розвідок регіональних істориків — викладачів ЗВО, музейних та архівних співробітників, краєзнавців тощо. Від моменту заснування Українського інституту національної пам'яті проблеми війни вивчають і потрактовують у контраверсійному ключі, що додає тематиці гостроти й особливой суспільної значущості. Спираючись на здобутки попередників, авторка вважає за потрібне залучити до дослідження українські книгодруки 1945—1946 рр., що віддзеркалюють стартові позиції у висвітленні цієї грандіозної події.

Мета статті — проведення контент-аналізу маловживаних раніше й забутих нині перших книг, що вийшли в УРСР і були присвячені лихоліттю війни 1941—1945 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучаснику, який перебуває на відстані кількох десятиліть від подій Другої світової війни, важко уявити ті ситуативні настрої, що їх переживали люди, віддалені від неї кількома місяцями. Сьогодні, за відсутності живих свідків, відчути нерв тієї епохи може допомогти література, що зберігається у сховищах Книжкової палати України.

Слід зауважити, що ідеологічна функція книгодруків у повоєнні часи набула чергового загострення: 16 липня 1946 р. Постановою № 1275 Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У було затверджено Положення про Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт УРСР) [8, с. 1]. Зазначений орган мав керівний статус і здійснював усі види державного контролю за призначеними до публікації творами та всією виданою в республіці друкованою продукцією [8, с. 2]. Головліт не тільки цензурував, а й конфіскував видання, що не підлягали розповсюдженню, складав списки заборонених книг, виданих на території УРСР, притягував до відповідальності порушників. Правом забороняти видання Головліт користувався, якщо у друках: містилися повідомлення чи погляди, спрямовані проти соціалістичного ладу в СРСР, всесоюзної та республіканських конституцій, політики радянського уряду та ВКП(б); розголошувалися військові й державні таємниці СРСР; розпалювався націоналістичний чи релігійний фанатизм; у разі антинаукового та антихудожнього змісту [8, с. 3]. У зазначеному документі було затверджено чотириступеневу цензуру на будь-які види друкованої продукції: спочатку здійснювали випереджувальний контроль (допуск до публікації); згодом ретельно перевіряли сигнальний примірник, що доставляли в органи Головліту всі без винятку друкарні УРСР; далі працювали відділи бібліотек і книготорговельної мережі, котрі також

мали право вилучати заборонені друковані видання; наостанок, діяли відділи іноземної літератури, що надавали дозвіл на ввезення книгодруків з-за кордону [8, с. 3—4].

Всеосяжна система контролю перетворювала на знаряддя ідеологічної боротьби не тільки республіканські, а й всесоюзні друки. Тематика війни, котра щойно минула, якнайкраще підходила на роль переможного штика. Тож у цьому контексті дослідницький інтерес авторки до висвітлення подій Другої світової війни у перших повоєнних книгодруках є цілком виправданим.

Варто зазначити, що проблеми воєнного лихоліття в той час цікавили всіх, хто тримав перо. Впродовж 1945—1946 рр. в УРСР вийшли друки різних статусів, цільових (аудиторних) призначень, літературних та мистецьких стилів і жанрів. На заваді не стали нацистська окупація, тривале перебування в евакуації, колосальні втрати людського потенціалу, технічного обладнання, поліграфічних площ тощо. Один лише збірник з анотаціями до наукових праць Одеського університету імені І. І. Мечникова, виконаних у 1941—1945 рр., свідчить про жертвну працю українських науковців у роки війни, що, безумовно, варта шанобливого уклону сучасного читача. Поміж матеріалів збірника найбільше вражає розвідка професора історичного факультету К. Добролюбського, присвячена румуно-німецькій окупації Одеси 1941—1944 рр. [1, с. 6—7]. Слід зазначити, що ОДУ імені І. І. Мечникова у роки воєнних лихоліть перебував в евакуації в Майкопі, а згодом — у далекій Туркменській РСР, де працював у тамтешньому місті Байрам-Алі [1, с. 5]

Надрукований за розпорядженням ректора ОДУ, професора М. Савчука збірник містить докладний аналіз проведеної К. Добролюбським роботи. В анотації, зокрема, йдеться про те, що праця має безпрецедентний характер, адже є першим історичним дослідженням із цієї теми. Розвідка обсягом 3,5 друк. арк. складалася з дев'яти розділів і спиралася на першоджерела, що раніше не перебували в науковому обігу. Автор використав матеріали надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-румунських окупантів у місті Одесі, матеріали Одеського обласного архіву, звіти партизанських загонів і підпільних груп, протоколи та ділові папери маріонеткового університету, що був створений загарбниками та діяв в Одесі впродовж 1942—1943 рр., закони та накази окупантів, їхню пресу та окремі брошури й книги, а також матеріали радянської преси та оповідання очевидців про режим окупації. Хронологічні межі дослідження К. Добролюбського охоплювали весь період захоплення Одеси — із 16 жовтня 1941 р. до 10 квітня 1944 р.

Перший розділ праці віддзеркалював терор фашистських загарбників у перші дні окупації, коли було знищено понад 50 тис. населення, дослідник писав про корупцію румунської адміністрації Одеси, її жалюгідні спроби знайти "докази історичних прав" Румунії на "Трансністрію" та провал спроби румунізації міста. У другому розділі йшлося про катування

одеситів у сигуранці (румунській охранці), про знищення єврейського населення, зігнаного в гетто, про терор проти радянських активістів. У третьому розділі, присвяченому грабінницькій економічній політиці румунських окупантів, було розглянуто поганий стан комунального господарства, зростання злочинності та моральної розбещеності в місті. У четвертому розділі йшлося про роботу окупаційного університету та шкіл, адже загарбники намагалися перетворити систему освіти на рупор антикомуністичних ідей. Наступний розділ викривав зміст ворожої пропаганди, професор К. Добролюбський доводив низький рівень преси окупантів, убогість її змісту й вульгарність форми, брехливість, зухвалість і розбещений тон. У шостому розділі дослідник розвінчував соціальну демагогію окупантів, їх спробу загравати з місцевим населенням через обіцянки землі селянам, частки в прибутках підприємств та підвищення заробітної плати робітникам і службовцям. Сьомий розділ було присвячено боротьбі підпільних груп і партизанів, зокрема діяльності партизанського загону Бадаєва, загону імені Сталіна, групи Лазарєва з приміського району Одеси. Останні розділи висвітлювали визволення міста радянськими військами, в якому брали участь місцеві партизанські загони, та підсумовували величезні втрати, котрих зазнала Одеса внаслідок ворожої окупації. Головним висновком професора К. Добролюбського стала констатація окупаційного порядку як "нестримного терору, масових вбивств без суду, режиму насильства і грабунків, національного пригнічення, безправ'я та ліквідації всіх демократичних свобод" [2, с. 7].

Наукова література про війну, як-от праця професора Одеського університету, була дотичною до друків українського Політвидаву. У сховищах Книжкової палати України зберігаються промови та статті Й. Сталіна, присвячені війні, виступи М. Калініна (по суті, передсмертні, адже всеоюзний староста незабаром, 1946 р., пішов із життя), котрі, зокрема, містять й зазначені наративи. У досліджуваний період видавництво політичної літератури УРСР випустило кілька книжок пропагандистського спрямування, як-от праця С. Кафтанова "Радянська інтелігенція вірно служить своїй Батьківщині" [6]. Як зазначало видавництво, ця брошура була переробленим виданням книги "Радянська інтелігенція у Великій Вітчизняній війні", що побачила світ 1945 р. [6, с. 2]. Варто наголосити, що зазначена праця, попри те, що була видана в Києві, майже не містила республіканського контенту — її зміст становила інформація всеоюзного масштабу. Так, компліментарні вислови щодо Академії наук УРСР, котра "в період Великої Вітчизняної війни завершила ряд великих робіт, що мають першорядне значення для оборони країни", не супроводжувалися жодними персоналіями [6, с. 18]. Більш ніж Е. Патону пощастило колишньому президенту Академії наук УРСР О. Богомольцю: його ім'я у книзі згадується двічі в контексті видатного внеску в патологічну фізіологію [6, с. 33] та лікування ран за допомогою антиретиккулярної цитотоксичної

сироватки [6, с. 74]. Серед митців кількаразово згадано поета П. Тичину [6, с. 36, 80], драматурга О. Корнійчука [6, с. 79, 80], названо імена поетів М. Рильського та М. Бажана [6, с. 80]. Автор також наводить відомості про документальний фільм "Битва за нашу Радянську Україну", не називаючи його творців [6, с. 83]. Говорячи про живописців, С. Кафтанов пише про видатного майстра гравюри, українського художника В. Касіяна, який створив серію гравюр про страждання тимчасово захопленої німцями України [6, с. 85]. У книзі йдеться і про передовиків стахановського руху, зокрема криворізького шахтаря О. Семиволоса, який відзначився небувалими результатами у швидкості прохідних робіт у залізрудних забоях: семиволосівці одночасно обсердлювали по кілька задалегідь підготовлених рудних забоїв, що відчутно збільшувало продуктивність праці в гірничорудній промисловості [6, с. 53].

Яскравим прикладом регіональної пропагандистської літератури є брошура "Днепропетровщина. К 3-й годовщине освобождения от немецко-фашистских захватчиков", видана 1946 р. у Дніпропетровську [5]. Підготовлене відділом пропаганди і агітації Дніпропетровського обкому КП(б)У видання було адресовано працівникам, що комунікували з населенням. Перший та другий розділи брошури змістовно, але, ясна річ, не за обсягом, нагадували наукове дослідження професора ОДУ К. Добролюбського — по суті, це також була історія Дніпропетровщини 1941—1944 рр., викладена дуже стисло та без дотримання наукового формату (на відміну від розвідки К. Добролюбського у ній немає жодних посилань на першоджерела) [5, с. 3—14]. Авторський колектив на чолі з відповідальним за випуск А. Шкодою докладно висвітлив початковий етап війни та розповів про оборону Дніпропетровська. Зокрема, йшлося про те, що місто захищали війська 6-ї армії, до складу якої входили 253, 273, 275-та дивізії, 15-та сиваська дивізія, командний склад і курсанти Дніпропетровського артилерійського училища, танкове з'єднання майбутнього Героя Радянського Союзу, генерал-лейтенанта Ю. Пушкіна. Курсанти артучилища зупинили ворога на лівому березі Дніпра, вибили його з території селища Клочко і заводу імені Комінтерну. Приклади високої мужності та хоробрості виявили бійці Бакланов, Важук, Миничкін, Обуховський, Янковський, Березовський, Малишенко, Захарченко, Резніков та інші. 273-тя дивізія вела триденні запеклі бої в районі П'ятихаток — Верхньодніпровська. Дніпродзержинськ захищала 26-та кавалерійська дивізія. Запеклі бої точилися на підступах до міст Новомосковськ і Павлоград. На заводі імені Петровського було сформовано команду бронепοїзда, яка героїчно захищала Новомосковськ. Та, попри мужній спротив, увечері 25 серпня німці увірвалися у Дніпропетровськ, а в першій половині жовтня 1941 р. повністю захопили Дніпропетровську область [5, с. 4]. На окупованій території німці встановили режим терору: тільки в обласному центрі було замордовано 30 тис. цивільних громадян, загалом по області ця цифра сягала 100 тис. Понад 170 тис. мешканців

Дніпропетровщини було відправлено до Німеччини [5, с. 5]. На території області діяв підпільний обком КП(б)У на чолі з М. Сташковим (у русі Опору його знали під ім'ям Василь Іванович), якому згодом було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У книзі зазначалося, що Сташков очолював боротьбу підпільників і партизан "проти окупантів і їх приспівників українсько-німецьких націоналістів", його видав зрадник, він опинився в катівнях гестапо й загинув у жахливих муках [5, с. 5—6]. Прикладом героїчного спротиву стала комсомольсько-молодіжна підпільна група Кривого Рогу на чолі з М. Решетняком — у книзі її зіставляють із краснодонцями [5, с. 6].

Формами боротьби підпільників проти загарбників стали диверсії, саботаж, розповсюдження листівок. Щодо партизанських з'єднань, то вони здійснювали повномасштабні бойові дії проти окупантів. Так, партизани Знаменівки, Орловщини та Вільного напали на табір, в якому утримували радянських військовополонених, й звільнили 300 бійців Червоної армії. Партизанська група з села Миколаївка підірвала два залізничних мости на лінії Губиніха — Новомосковськ, атакувала німецький штаб у селі Мар'янівці, обстріляла колону автомашин ворога. У селі Спаському партизани підірвали греблю, затримавши наступ німців. Партизани села Орловщина вели бій із двома батальйонами німецької піхоти та знищили понад 100 солдатів і офіцерів. Проти партизанів Дніпропетровська, яких очолювали Масалигін і Шахнович, німці спрямували два полки дивізії СС і сотні поліціантів [5, с. 7]. Зазначені партизанські з'єднання здійснили успішні напади на гарнізони вермахту, що стояли в радгоспах "Вільне" та "Хашеватка" й на хуторі Спартак. У районі міста Марганець діяли партизанські загони Клочка й Охромкова. В Широківському районі, що на Криворіжжі, воював партизанський загін на чолі із Седневим. У Петропавлівському районі діяв загін Кривулі [5, с. 7].

Партизани й підпілля стали вагомою силою під час боїв за звільнення Дніпропетровщини. Зокрема, 1943 р. на допомогу радянським військам було піднято павлоградське повстання [5, с. 7—8]. Партизани та підпільники, за підтримки місцевого населення, заволоділи містом Павлоград і певний час утримували його у своїх руках, відволікаючи на себе ворожі сили. 25 жовтня 1943 р. війська 3-го Українського фронту за підтримки з'єднань 2-го Українського фронту звільнили міста Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ [5, с. 8]. Слід зазначити, що Кривий Ріг було звільнено 22—23 лютого 1944 р., але про бої за "залізне серце України" у книзі взагалі не йдеться, констатовано лише той факт, що в лютому 1944 р. Дніпропетровщину було повністю звільнено від нацистів [5, с. 8].

Наслідком окупації стали зруйновані всент 56 прокатних станів, 10 із 16-ти доменних печей, 27 із 36-ти мартенів, 54 із 77-ми шахт Кривбасу. Окупанти спалили 126 сіл, 16 800 селянських подвір'їв, зруйнували 5707 колгоспних будівель, 27 МТС, відправили в Німеччину 180 тис. голів великої рогатої худоби та 40 тис. коней [5, с. 8—9]. У цілковитих руїнах стояли

Криворізький металургійний, Новомосковський жестекатальний, дніпропетровські заводи імені Комінтерну та імені Карла Лібкнехта, великої руйнації зазнали заводи імені Дзержинського, Петровського, Калініна, Орджонікідзе [5, с. 8—9].

Після звільнення Дніпропетровщину швидко відбудовували. Вже восени 1944 р. запрацювали 47 криворізьких шахт [5, с. 10], зважаючи на те, що більшість із них було затоплено водою, а з деяких довелося підіймати тіла замордованих окупантами криворіжців. На момент видання книжки (1946) в області поновили роботу 5 домен, 17 мартенівських печей, 21 прокатний стан, 4 коксові батареї, 15 волочильних ланцюгів і 9 станів "Рокрайт" [5, с. 11].

Варто зауважити, що матеріали, зібрані авторською групою Дніпропетровського обкому КП(б)У та оприлюднені у книзі 1946 р., фігурували і в подальших публікаціях на цю тему.

Політвидав України 1946 р. випустив окремою брошуурою доповідь тогочасного міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського, виголошену 6 січня 1945 р. на нараді вчителів західних областей України [7]. Називаючи Радянський Союз "єдиною гарантією волі і незалежності України" [7, с. 5], міністр надав актуальний і прийнятний для більшовицької влади аналіз ситуації. Констатує факт об'єднання всіх етнічних українських земель під егідою СРСР, Д. Мануїльський наголошував, що Німеччина не була гарантом самостійності України ані 1918 р., ані 1941 р., навіть більше — здійснила хижацьку політику щодо руйнації державності багатьох європейських країн, тож сподіватися на її підтримку в цьому питанні, як це робили діячі ОУН, було кепською справою, способом одурманювання власного народу й банальним політичним шахрайством [7, с. 7—9]. Незаперечними фактами з досвіду німецької окупації України радянський міністр назвав: категоричне небажання підтримувати самостійність України ("німці мали силу, мали владу, мали ганебну зграю зрадників, що слухняно виконували вказівки німецького командування, але їм була непотрібна самостійна Україна"); німці проводили політику "розділяй і володарюй", нацьковуючи "українців на поляків, поляків на українців, перших і других на росіян, і всіх на євреїв"; намагаючись роз'єднати український народ, "німці вдавалися до різних методів управління в окремих частинах України": у східних регіонах лютували, вбивши півтора мільйона людей, а в західних — займалися демагогією, намагалися підкупити окремі верстви населення та підняти їх на братовбивчу боротьбу проти народу Наддніпрянської України [7, с. 10—11].

У своєму виступі Д. Мануїльський застосував велику кількість документальних посилань на лідерів III Рейху та вояків вермахту, що викривали їх утилітарне ставлення до України та її народу. Так, міністр земельних справ гітлерівської Німеччини зазначав: "Земля завойованих нами країн буде розподілена між солдатами, які особливо відзначилися, і між зразковими членами націонал-соціалістської партії. Таким чином виникне нова земельна аристократія. У цієї

аристократії будуть свої кріпаки: місцеві жителі" [7, с. 11]. Виступаючи в берлінському спортпалаці 4 жовтня 1942 р. Г. Герінг заявляв: "Ми зайняли найродючіші землі — Україну. Там, на Україні, там є все: яйця, масло, сало, пшениця і в кількості, яку важко собі уявити. Ми мусимо зрозуміти, що все це віднині й навіки наше, німецьке" [7, с. 13]. Генерал-комісар Волині та Поділля Шоен у промові до українського населення 1943 р. висловився так: "З доручення фюрера прийшли ми, німці, управляти Україною. Ретельною працею, до якої ми призвичаєні, створили ми з малими німецькими силами управління, відповідно нашим поглядам. Багатства України мусять бути вжиті й використані тільки за вказівками одного будівничого — Адольфа Гітлера" [7, с. 12]. Більше того, колонізаторський підхід до України доповнювали принизливі заперечення й застереження до українців як до частини цивілізації. Так, у таємній інструкції "Про політику і керівництво людьми на Україні" головне німецьке командування навчало: "Українці не мають своєї національної мови, та й перші спроби української літератури належать лише до початку XIX століття... Так само, як з мовою, стоїть справа і з українською культурою. Наприклад, театр. Треба прикласти багато праці, щоб прочитати одну з українських п'єс. Весь дотеп п'єси полягає в лайці між акторами або в суперечках між п'яними. Також цілком запозичені українські танці та українська музика. Україна найменше прагне до культурного рівня. Під хорошим керівництвом і наглядом українець є корисною робочою силою, Але вони неспроможні самі того організувати, а тому ми повинні взяти ці функції на себе" [7, с. 14—15]. Гітлерівський генерал авіації Кітцінгер у таємному циркулярі від 18 липня 1942 р. щодо цього мав дещо іншу, але також вбивчу для нашої подальшої долі думку: "Українець був і лишається для нас чужим. Кожний простий довірливий прояв інтересу до українців та їх культурного існування іде на шкоду і послаблює ті істотні риси, яким Німеччина завдячує свою могутність і велич" [7, с. 12].

На тлі цих висловлювань водночас не варто забувати раніше відомих і нещодавно встановлених фактів. Зокрема, гортаючи протоколи методичних нарад Книжкової палати України перших повоєнних років, авторка натрапила на повідомлення, що німці вивезли до своєї "фатерлянд" 77 тис. українських бібліографічних карток — тож, не такими вже зулусами ми були для окупантів. Та й зиски від співпраці наших національних сил із гітлерівцями, правди ніде діти, також були. Завдяки порозумінню з окупантами було збережено значний масив довоєнної друкованої продукції, не евакуйованої з документацією Книжкової палати України. Професор ОДУ К. Добролюбський у своїй науковій праці повідомляв про "маріонетковий університет", утворений окупантами в Одесі, а таких закладів було безліч по всій захопленій німцями Україні. Популярним розважальним заходом у часи окупації були Шевченківські свята, про що багаторазово повідомляла оунівська преса. Українська

поетеса, член мельниківської ОУН Олена Теліга в Києві видавала часопис "Літаври" і з дозволу окупаційної влади всіляко сприяла добробуту української інтелігенції. Тож викривальний виступ Д. Мануїльського ігнорував факти, у тому числі й потрактовані в пропонованій розвідці, що були варті уваги та потребували ідеологічного осмислення.

Цікавим спостереженням в аналізі виступу міністра закордонних справ УРСР є наявність дотепер вживаної в українській історичній науці нотації стосовно територіального поділу України в роки гітлерівської окупації. Мануїльський фактично наводив схему, репрезентовану в сучасних підручниках з історії України, а саме: "Перша частина, до якої входили: Волинь, Поділля, Житомирщина, Київ, Полтавщина, Запоріжжя, була поділена на шість округ, де панували шість генерал-комісарів, причому в цю частину були включені також південні райони Білорусії. Друга частина — Галичина була приєднана до польського генерал-губернаторства. Третя частина України на підставі договору від 19 серпня 1941 р. між Румунією й Німеччиною була передана Румунії. Сюди входила вся територія між Бугом і Дністром, так звана "Трансністрія" з центром в Одесі. Румунії були віддані також Буковинська та Ізмаїльська область. Четверта частина — територія Донбасу, Харківської, Чернігівської і Сумської областей була підпорядкована безпосередньо німецькому командуванню" [7, с. 14]. Єдиним відхиленням від загальноживаної схеми є відсутність назви рейхскомісаріату "Україна" на чолі з Е. Кохом та "загублена" Дніпропетровщина в її складі. Не йдеться також і про Закарпаття, що від березня 1939 р. перебувало під окупацією вірного сателіта Гітлера — Угорщини.

У виступі Д. Мануїльського названо всі крила українських націоналістів: бандерівці, мельниківці, бульбівці, що свідчить про його глибоке занурення в тему [7, с. 18]. Аргументуючи співпрацю останніх із гітлерівцями, міністр насамперед намагався спростувати підпільний характер діяльності ОУН (назва УПА у промові Д. Мануїльського не вживається). Головною характеристикою підпілля ОУН він вважав його "дивність": "Що то було за дивне "підпілля", видно з того, що українсько-німецькі націоналісти тут, у Львові, разом з німцями, організували есесівську дивізію "Галичина" для спільної боротьби проти Червоної Армії. Що то було за дивне "підпілля", коли українсько-німецькі націоналісти співробітничали з німцями у боротьбі проти радянських партизанських загонів... 19 липня 1943 р. 5-й батальйон партизанського з'єднання, яке очолював двічі Герой Радянського Союзу тов. Федоров, розгромив банду українсько-німецьких націоналістів. Негайно німці на 15 вантажних автомашин почали перекидати нові підкріплення цих "підпільників" до місця бою, додавши їм німецьку артилерію, танки і міномети. Все це "підпільне" військо було одягнене в чорні шинелі з німецького сукна з жовтими нарукавними пов'язками, на яких було написано "Бандера"... Що це за дивне "підпілля", коли у Волинській області німці перед тим,

як залишити під натиском Червоної Армії лінію своєї оборони, передали місто Камінь-Каширський з усіма продовольчими складами і з усією зброєю представникам так званого «антинімецького підпілля»...» [7, с. 20—21]. Слід зазначити, що про передачу німецької зброї й амуніції загонам УПА в обмін на розвідувальні дані та диверсійну діяльність з їхнього боку йдеться і в сучасному шкільному підручнику з історії України для 11-го класу. А риторика Д. Мануїльського стосовно того, що УПА не становила жодної військової загрози гітлерівцям, а Бандеру — як свого скомпроментованого агента — німці ув'язнили в концтаборі задля створення з нього ореолу "мученика", дотепер зберігається як на науковому, так і на суспільно-політичному щаблях.

Переможною крапкою виступу радянського міністра став покайний лист 64-літнього оунівця А. Маніловського, надрукований 2 грудня 1944 р. у газеті "Вільне життя" [7, с. 23]. Президія Верховної Ради та Рада Народних Комісарів УРСР 27 листопада 1944 р. дарувала йому прощення. Д. Мануїльський закликав учителів Західної України поширювати цю амністійну відозву М. Хрущова й "всіма способами допомогти утворити сільський актив для боротьби проти зрадників українського народу" [7, с. 24].

Окрім політвидавничих друків, що так активно рефлексували на події воєнного лихоліття, в досліджуваний період вийшло чимало меморатних і художніх творів. Окремою поетичною збіркою Держлітвидав України випустив російськомовну книжку М. Ушакова "Летопись 1941—1944" [9]. Епіграфом та й, власне, назвою автор прагнув долучитися до нетлінної спадщини Нестора Літописця. Називаючи минуле "милим" та одночасно "майбутнім наших дітей", поет наголошував на нетривалості сьогодення, зауважуючи про його швидкоплинність: ця хвилина лише нетривкий зв'язок між тим, що надходить і тим, що вже промайнуло [9, с. 5]. Вірші М. Ушакова, як подія за подією, віддзеркалювали все, що відбувалося після 22 червня 1941 р. Спочатку автор писав про Ф. Барбароссу, який утопився під час хрестового походу, натякаючи на історичну приреченість гітлерівського плану блискавичної війни проти Радянського Союзу [9, с. 9—10]. Далі за текстом він умістив написану в Харкові у вересні 1941 р. сентиментальну поезію, присвячену захопленому німцями Києву [9, с. 11—13]. Потім незупинним потоком страждань йшли географічні назви територіальних втрат Червоної армії: Харків, Кременчук, Алупка... [9, с. 14]. З віршів стають зрозумілими місця перебування автора, як-от Саратов і Ташкент [9, с. 16, 18, 48—49]. Поет рефлексує на лист німецького офіцера, який зазначає про ймовірну загибель його 29-го піхотного полку під Москвою, якщо наступ Червоної армії не буде призупинено — поезію було написано на підставі зведень Радінформбюро від 7 лютого 1942 р. [9, с. 20—22]. У вірші "Серпень 1942 р." поет змалював найгострішу фазу війни — відступати далі було вже нікуди [9, с. 33—34], і як історичний вирок пролунала нова поезія під цілком зрозумілою назвою "Армія Паулюса" [9, с. 41—42].

Днем звільнення Харкова (23 серпня 1943 р.) датовано вірш, присвячений остаточній перемозі радянських військ на цьому напрямкові [9, с. 46—47]. Далі поет фіксував переможну ходу від Сталінграда до Дубно й Гродно, від Волги до Вісли та Німану [9, с. 52—53]. 27 липня 1944 р. автор писав про звільнений Львів [9, с. 54]. І, нарешті, фіналом літопису є "Салют Москви" [9, с. 57]. Одночасно з географією перемог, М. Ушаков висвітлював трагічні сторінки війни: страждання місцевого населення в полоні ворожої окупації [9, с. 27], підступні дії замаскованих зрадників [9, с. 19], тортури захопленої гестапо радистки [9, с. 28—29], важку долю міцного чоловіка, якого війна перетворила на інваліда [9, с. 31—32]. Окремою темою для цих поезій стали героїчні радянські партизани [9, с. 36, 44—45], на честь яких 1946 р. вийшло кілька книжок, написаних переважно в мемуарному жанрі.

Герой Радянського Союзу, генерал-майор П. Вершигора видав спогади під назвою "Люди з чистою совістю" [2]. Його неспішна та зрозуміла для будь-якого читача розповідь розкривала найжахливіший етап війни — початковий, коли десятки тисяч солдатів і офіцерів Червоної армії, опинившись в оточенні, намагалися самотужки продиратися до своїх через окуповану німцями територію. Віддавши захопленого в суматосі бомбардування осідланого коня невідомому колгоспникові, оточенець Вершигора пішов на схід Гадяцьким шляхом, котрим колись ходили українські козаки [2, с. 21]. Його першим партизанським нападом стало захоплення ворожої автомашини, за допомогою якої оточенці змогли швидко просуватися в напрямку Зіньково — Богодухів [2, с. 23]. П. Вершигора разом із шістьма бійцями змогли здолати стокілометрову відстань від фронту лише за добу, в кабінет здивованого коменданта Харкова вони увійшли в червоноармійській формі, зі збереженою табельною зброєю [2, с. 25]. Маючи фах кінорежисера, П. Вершигора був направлений у політвідділ 40-ї армії керувати бригадою фронтових фотокореспондентів, і в цій якості 28 вересня 1941 р. йому пощастило вперше побачити, як німці тікали після бою, що стався на схід від Сум [2, с. 25]. Навесні 1942 р. інтендант П рангу (це звання у ті часи надавали письменникам, режисерам і кореспондентам) П. Вершигора разом зі своїм другом, фотографом і шофером М. Марейчевим вирушив у відділ кадрів Брянського фронту [2, с. 31]. 13 червня 1942 р. він спустився на парашуті на територію, котру контролювали радянські партизани, й відтоді його бойовий шлях був пов'язаний із партизанським рухом [2, с. 33]. П. Вершигора воював у з'єднанні під проводом С. Ковпака та С. Руднева і залишив, на наш погляд, один із найкращих меморатів про цих людей. У його книзі наведено фото не тільки очільників з'єднання, а й начальника штабу, колишнього вчителя Г. Базими, героїчного партизана М. Семеністого, радистки Г. Лаврухіної, ім'я якої фігурує в альтернативній версії загибелі комісара Руднева.

Наведений П. Вершигорою опис подій був підкріплений маловідомою нині картою маршруту руху партизанського з'єднання Ковпака, здійсненого впро-

довж 26 жовтня 1942 р. — 3 січня 1943 р. [2, дод.]. Партизани стартували від Старої Гути, пройшли неподалік від Хутора Михайлівського, Глухова, Кролівця, Коропа, Щорса й Городні, а згодом, після Лоева, опинилися на території Білоруської РСР, закінчивши рейд біля озера Червоне (народна назва — Князь-озеро), поблизу білоруського містечка Ляховичі. За три місяці партизани здолали 1600 кілометрів — від Брянських лісів до білоруського Полісся [2, с. 124]. Цей рейд ковпаківці назвали "сталінським" [2, с. 124].

Діяльності партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака та комісара С. Руднева було присвячено книгу М. Шоліна "Партизанськими шляхами" [10]. Хронологічно остання немов продовжувала літопис, розпочатий П. Вершигору. Автор, зокрема, розповів про тринадцятикілометровий варшавський рейд ковпаківців, розпочатий 4 січня 1944 р. [10, с. 46—47]. На той момент П. Вершигора вже був самостійним партизанським командиром — бійці називали його "Бородою". Підлеглим Вершигори був сам М. Шолін, який очолював Глухівський партизанський загін [10, с. 65]. Слід зазначити, що вершигоровці із середини січня 1944 р. перетиналися з загонами УПА [10, с. 49]. М. Шолін зазначав, що 28 січня 1944 р. старший лейтенант Коровченко із сімома партизанами зіштовхнулися із сотнею бандерівців у районі села Бобли. Видавши себе за бандерівську розвідку, Коровченко випередив сотенного командира УПА, який запізно помітив червоні зірки на партизанських шапках. Ковпаківці першими розпочали стріляти з автоматів, убивши вісім вояків і взявши в полон сотенного, на місці бою залишилося понад десять поранених [10, с. 49]. Окрім того, автор розповів про спільні дії ковпаківців із польськими партизанами, про перший бій ковпаківців на території Польщі, що стався під Замостям і був переможним для радянських партизанів [10, с. 49—53]. Успішні бої партизанського з'єднання під проводом П. Вершигори були відзначені урядом УРСР. За його наказом було утворено Першу Українську партизанську дивізію імені двічі Героя Радянського Союзу, генерал-майора Ковпака. Її командиром став П. Вершигора [10, с. 53], а реорганізований у 3-й батальйон колишній Глухівський партизанський загін очолив М. Шолін [10, с. 65]. Цікаво, що, з'єднавшись із частинами регулярної Радянської армії, вершигорівці водночас продовжували боротися з противником партизанськими методами. Щодо цього М. Шолін зауважував: "Наша партизанська застава перша зустріла Червону Армію. Як рідні брати ходили, обнявшись, партизани та бійці Червоної Армії. Та бойові будні не дозволяли нам сидіти на місці. Війна ще не скінчилася. Треба було поспішати вперед. Проскочивши німецьку оборону, ми опинилися у ворожому тилу. І тут знову взялися за свою роботу. Нападали на обози противника, на його відступаючі колони, сіяли паніку, били зненацька, руйнували комунікації. В наші руки потрапляли сотні полонених, цінні штабні документи, трофеї. Все це ми передавали Червоній Армії" [10, с. 70].

З мемурами П. Вершигори та М. Шоліна змістовно перегукується книжка "Партизанський генерал Руднев", котру написав відомий український поет і письменник П. Воронько [3]. У контексті наявності двох версій щодо загибелі цього партизанського ватажка книга містить надзвичайно цінну інформацію, вочевидь, затребувану й колишніми працівниками Книжкової палати України, адже найрезонансніші сторінки невідомо ким були дбайливо відокремлені скріпкою. Завдяки письменницькому фаху авторові вдалося створити надзвичайно яскравий образ майбутнього Героя Радянського Союзу, генерал-майора С. Руднева. На момент захоплення гітлерівцями його рідного Путивля, Руднев із 16-ма бійцями був у Сумах на курсах підричників [3, с. 7]. Почувши страшну новину, командир не розгубився, а лише мовив: "Наше місце у Монастирському лісі" [3, с. 7]. Партизанську долю Семен Васильович обрав разом із сином Радиком, тож воював відповідально, подаючи батьківський приклад. Про мужність Руднева знали всі: поранений у горло, він стікав кров'ю, не міг їсти й говорити, заслаб, але зумів одужати та згодом разом з усіма здійснив кілька партизанських рейдів у тил ворога. Загибель комісара пов'язана з Карпатським походом ковпаківців 1943 р. Розповідаючи про нього, П. Воронько навів чимало цікавих подробиць, зокрема зазначав, що ковпаківці 11 червня 1943 р. цілком несподівано для німців увійшли на Західну Україну [3, с. 53]. Відбулося це тому, що вони просувалися теренами, котрі контролювали українські націоналісти. Останні, за висловом автора, у бій з добре озброєними партизанами вступати не наважувалися, а Ковпак та Руднев, задля збереження своїх сил, також уникали збройних сутичок із ними [3, с. 54]. Завдяки цьому дивному взаємному утриманню, ковпаківці, фактично непомітно для німецького командування, перетнули шлях від Сарн до Галичини [3, с. 55]. Просуванню радянських партизанів сприяло схильне ставлення до них гуцульського населення: П. Воронько розповідав, що гуцули приносили їжу та були провідниками східняків у горах, чим врятували їх від загибелі у найскрутніший момент рейду [3, с. 60, 71]. Перебуваючи в Галичині, С. Руднев ініціював звільнення полонених закарпатських русинів, словаків і угорців, які від початку бойових дій воювали в партизанському з'єднанні Ковпака [3, с. 61]. За згодою Сидора Артемовича їх відправили на батьківщину як "посланців від партизанської держави" [3, с. 61]. Зрозуміло, що з погляду військової дисципліни це була цілковито нечувана річ. Проте найдивовижнішими фактами, що їх наводив П. Воронько, є масштабність боїв ковпаківців у Галичині. Так, 9 липня 1943 р. радянські партизани обійшли окремими загонами Тернопіль і впродовж короткої літньої ночі висадили в повітря чотири великі залізничні мости, розгромили шість маслозаводів та десятки сепараторних станцій, спалили чотири німецькі фільварки, а згодом увійшли в місто Скалат [3, с. 56]. Партизани німецькими машинами цілу ніч возили захоплені у ворога продукти й одяг, а після закінчення операції роздали місцевому

населенню кілька тисяч пар взуття, майже 10 тисяч пар підшов, борошно та інші продукти [3, с. 57]. Скалатська диверсійна операція виявилася зразковою, адже німецький гарнізон бійці знищили повністю, а у партизанів не було не тільки убитих, а й навіть поранених. 11 липня проти партизанів було кинуте поліцейний полк СС, що надійшов із Кракова, якому ковпаківці також завдали вагомої шкоди, знищивши 27 автомашин і вбивши 200 поліцаїв [3, с. 57]. Німецькі адміністрації Заліщиків, Бучача, Монастирщини та Галича в паніці розпочали евакуацію (!), і це відбувалося у глибокому тилу противника! Поліцай-фюрер Галичини, звертаючись у листівці до місцевого населення, панічно промовляв: "Українці! У вашу спокійну округу вдерлися більшовицькі терористи. Німецька влада є охоронницею вашого життя і добра, а тому для забезпечення спокою в нашій окрузі вже вжито заходів охорони. Отже, українці, я закликаю вас допомагати нам і спільно знищити залишки цієї банди!" [3, с. 57]. А тим часом партизанський рейд продовжувався. 15 липня ковпаківці біля села Сівки прорвали оборону німців, форсували Дністер і після швидкої переправи висадили за собою в повітря кілометровий міст [3, с. 57]. Пройшовши Солотвин і Маняву партизани спалили 34 нафтові промисли, підірвали 2 нафтові заводи, випустили у річку Бистрицю 50 тисяч тонн нафти, завдяки бійцям у повітря злетіло 14 великих мостів, згоріло безліч малих мостів, у боях було знищено понад 600 німецьких солдатів і офіцерів [3, с. 58—59]. Оговтатися від зухвалості радянських партизанів гітлерівці спромоглися лише за місяць. Власне тоді й сталася трагедія із С. Рудневим. За офіційною радянською версією, він загинув під час відчайдушного нападу на гітлерівський гарнізон, розташований у місті Делятин; за альтернативною версією, народженою у роки горбачовської перебудови та поширеною Л. Лук'яненком, С. Руднев був вбитий пострілом у скроню радисткою Лаврухіною за наказом П. Вершигори через своє нелояльне ставлення до радянської влади (1938 р. він потрапив під сталінські репресії) та прагнення заключити союз з ОУН-УПА. Книга ж П. Воронька містить третю, невживану в наш час, версію загибелі генерала Руднева. Письменник зазначав, що у свій останній бій поблизу Делятина Семен Васильович вирушив 4 серпня 1943 р. у супроводі 18-ти розвідників. Загалом, партизанське з'єднання Ковпака на той момент вже виконало поставлені перед Карпатським рейдом завдання й намагалося вислизнути з оточення. Партизани були виснажені, страшенно голодували та хворіли. Нападаючи на Делятин кількома окремими загонами, вони прагнули прорватися на висоти й повернути на Чорні Ослави, де перед ними б відкрилася широка дорога на схід. Бій був важким, а втрати — колосальними, тож коли докупи зібралися всі, хто залишилися в живих, комісара серед них вже не було. Ковпак особисто пішов шукати Руднева, але ані його, ані жодного з 18-ти бійців, що з ним були, знайти не вдалося. Отже, П. Воронько констатував, що С. Руднева й розвідницької групи не було ані серед живих, ані серед мертвих [3, с. 74]. Розчулений Ковпак наказав чекати комісара кілька

днів, однак Руднев так і не повернувся... Вочевидь, що факти, наведені в опрацьованій авторкою книзі суперечать обом висловленим версіям щодо загибелі С. Руднева. Зазвичай за таких обставин говорили про "зниклого безвісти". Не витримує критики й "постріл у скроню", адже ані простреленої скроні, ані тих, хто міг це вбивство вчинити чи, бодай, побачити, не залишилося в живих, а радистки Лаврухіної поряд із Рудневим у тому бою не було взагалі.

Вагоме місце серед друків воєнної тематики посідає книга "Герої Третього Українського", видана 1946 р. [4]. По суті, з неї почалася глоризація відомих українських фронтів. Книга є збірником, до якого увійшли як документальні розповіді учасників подій, так і різножанрові художні твори. Останні, безумовно, складають основний контент праці: вірші П. Тичини "Відповідь бійцям на фронт" [4, с. 14], М. Рильського "Похідна червоноармійська" та "Славному воїну-танкісту" [4, с. 15—16, 33], В. Сосюри "Богатир" [4, с. 134], П. Усенка "Про славного кулеметника Миколу Позднякова та його вірного друга Ляшенка" [4, с. 54—57], О. Новицького "Перемога — за нами" [4, с. 162—163]. Поезії, написані за реальними фактами, по суті, є бувальщинами, історичними думами й, навіть, панеїриками, як у випадку з віршем О. Новицького. На тлі цих творів особливо вражає лаконізмом поезія І. Гончаренка "Розповідь земляка", де кількома рядками змальовано героя-артилериста, замкового Щербака, який втратив зір під час ворожого бомбардування: "Осліп боець... Але й сліпий він заряджав свою гармату..." [4, с. 89]. Серед прозових творів до збірника увійшли оповідання відомих українських письменників Петра Панча "Зірка, вибита з автомата" [4, с. 76—82], Івана Ле "Полковник Білютін" [4, с. 24—32] та "Над Харьковом" [4, с. 109—113], А. Трипільського "Тирса шелестить" [4, с. 49—53], "Ластівка" [4, с. 69—75], "Рожеві хмарини" [4, с. 83—88] та "Король повітря" [4, с. 128—133]. Значну частину книги становлять праці журналістських жанрів, сповнені фронтових вражень, у яких розповідається про героїчні вчинки бійців Червоної армії. Так, у нарисі М. Шумило "Ми ще почуємо про нього" створено образ заступника командира з політчастини, старшого лейтенанта М. Кузнєцова, який був "неприкметним, не плечистим і не рослим", але полонив "душу кожного" [4, с. 34—40]. У документальній оповіді П. Северова "Син Батьківщини" увіковічено ім'я радянського танкіста, старшого лейтенанта В. Демідова [4, с. 41—48]. Мужнім танкістам свою замітку "Двоє з танка № 17" присвятив і М. Рудь [4, с. 105—108]. Про важку артилерійську долю написано у "Водному рубежі" Р. Скоморовського, який розповів про лейтенанта П. Рябих [4, с. 114—118.] М. Тардов в оповіданні "Герой Дніпра" змалював заспівача В. Зевахіна, якому за форсування Дніпра було присвоєно звання Героя Радянського Союзу — тож не тільки співати про соколів та орлів умів хлопчина [4, с. 94—98].

З дослідницького погляду найціннішими публікаціями у збірці "Герої Третього Українського" є праці командирів і бійців різних рангів, які воювали у

військових частинах Третього Українського фронту. Зокрема, у книзі розміщено статтю маршала Радянського Союзу Ф. Толбухіна "Битва за визволення Радянської України" [4, с. 6—13]. Від травня 1944 р. він командував Третім Українським фронтом, тож з його ім'ям пов'язано остаточне звільнення УРСР від нацистських загарбників та боротьба на теренах кількох європейських держав. До книги також увійшли "Записки снайпера", написані Героєм Радянського Союзу І. Меркуловим [4, с. 58—68], кілька статей гвардії капітана В. Соколова [4, с. 17—23, 99—104] та капітана М. Голишева [4, с. 91—93, 121—127, 135—139]. З меморату снайпера можна дізнатися про склад його бойової групи та статистику її перемог над ворогом. І. Меркулов, зокрема, повідомляв, що чотири радянських снайпери впродовж двох місяців загалом вбили 531 німця [4, с. 68]. Цікаво, що всі вони мали ім'я "Іван": "Нас четверо. Ось уже понад два місяці я, кубанський козак, українці Іван Бугай, Іван Будилін і росіянин Іван Заварін "полюємо" на німців..." [4, с. 67]. Своєю розповіддю "Безсмертне ім'я" В. Соколов канонізував образ 20-літнього Героя Радянського Союзу, сержанта В. Прокатова, який знайшов вічний спокій у сивому кургані поблизу українського села Березівка [4, с. 17—23]; в оповіданні "Юнак з України" увічнив подвиг старшого лейтенанта М. Сотниченка, який отримав звання Героя Радянського Союзу за проявлений героїзм під час Березнегівато-Снігурівської операції, що відбулася навесні 1944 р. [4, с. 99—104].

Капітан Голишев закарбував в історію імена Героїв Радянського Союзу кулеметника, сержанта І. Вороніна [4, с. 91—93] та артилериста, старшого сержанта О. Волохова [4, с. 135—139], розповів зворушливу історію про захоплених у полон у Сталінграді заводських робітників, слюсаря І. Васіна й токаря І. Мірошнікова, які після втечі від гітлерівців пройшли героїчні бойові шляхи, кілька разів зустрічалися на фронтах: "...бачилися в Запоріжжі, зустрілися в гарячому бою за Дніпром, побачилися під час вуличного бою в Нікополі, перекинулися парою фраз у Березнегатці, штурмували разом Миколаїв і підступи Одеси, а тепер солдатська дорога звела їх у Закарпаття" [4, с. 126].

Отже, збірник "Герої Третього Українського" є персоналізованим літописом — затребуваним і цінним у контексті популярного європейського тренду "усної історії".

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що книгодруки перших повоєнних років, зокрема й видані в УРСР, заклали міцний фундамент величезного літературного загалу, що на довгі десятиліття визначив суспільне ставлення до подій Другої світової війни. Тема, без перебільшення, стала сакральною, відсунувши в аннали давнини навіть події Великого Жовтня та Громадянської війни 1918—1922 рр. На героїчних сторінках 1941—1945 рр. було виховано кілька поколінь радянських людей, в усвідомленні яких закарбувалася істина про Велику Перемогу "зі сльозами на очах".

Список використаної літератури

1. *Анотації наукових робіт, виконаних у 1941—1945 рр.* Одеським державним університетом імені І. І. Мечникова. — Одеса : Видавництво Одеського університету, 1946. — 50 с.
2. *Вершигора П.* Люди з чистою совістю / П. Вершигора. — Київ : Українське державне видавництво, 1946. — Кн. 1. — 124 с.
3. *Воронько П.* Партизанський генерал Руднев / П. Воронько. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 76 с.
4. *Герої Третього Українського* : збірник // [за ред. І. Ле, А. Трипільського, П. Усенка]. — Київ : Українське державне видавництво, 1945. — 164 с.
5. *Днепропетровщина.* К 3-й годовщине освобождения от немецко-фашистских захватчиков // [Отв. за вып. А. Г. Шкода]. — Днепропетровск : Днепропетровский обком КП(б)У, 1946. — 30 с.
6. *Кафтанов С.* Радянська інтелігенція вірно служить своїй батьківщині / С. Кафтанов. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 88 с.
7. *Мануїльський Д.* Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь 6-го січня 1945 р. на нараді вчителів західних областей України / Д. Мануїльський. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 24 с.
8. *Положение о Главном Управлении по делам литературы и издательств при Совете Министров Украинской ССР* — Главлит УССР // Приложение к постановлению Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У № 1275 от 16 июля 1946 г. — Киев : Радянська школа, 1946. — 4 с.
9. *Ушаков Н.* Летопись 1941—1944 / Н. Ушаков. — Киев : Державне видавництво художньої літератури, 1946. — 88 с.
10. *Шолін М.* Партизанськими шляхами / М. Шолін. — Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1946. — 75 с.

Larysa Doiar

Ukrainian book prints 1945—1946: reflections on the events of the military disaster

The presented article raises the problem of the Second World War in the context of the events that took place on its main direction — the Eastern Front, where, without exaggeration, the fate of all mankind was decided. The racial doctrine of Hitler's Nazism left no chance for the physical existence of most peoples, who were treated by it as inferior and those who could only be in slavery. Thus, on May 9, 1945, perpetuated not only the victory of one military bloc over another, but also the right of the human community to its diversity and life in conditions of racial and national equality, tolerance, and humanism. This article is devoted to the problem of covering the events of the war in book prints published in the Ukrainian SSR shortly after its end. The purpose of the presented research was to conduct a content analysis of previously unused and now forgotten books of 1945—1946 editions published in the USSR and devoted to the war of 1941—1945. The study involved literature of various genres, publishing volumes and purpose, namely: official documents (state and party), scientific works, memoirs (memoirs, memoirs), epistolary, fiction and

poetry. Realizing this goal, the author worked on book prints published in several publishers of the Ukrainian SSR at that time, in particular, the Ukrainian State Publishing House (State Publishing House of Ukraine), the Ukrainian Publishing House of Political Literature (Political Publishing House of Ukraine), the State Publishing House of Fiction (Lithuania), the publishing house of Odessa State University named after I. Mechnikov, the publishing house of the Dnipropetrovsk regional committee of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine. Based on this work, the author came to the conclusion that the printing press of the first postwar years laid a solid foundation of a huge literary community, which for many decades determined the public attitude to the events of the Great Patriotic War.

Keywords: book printing; publishing houses of the Ukrainian SSR; Main Department for Literature and Publishing (Golovlit of the Ukrainian SSR); scientific works; military memoirs

References

1. Anotatsiyi naukovykh robot, vykonanykh u 1941—1945 rr. Odes'kym derzhavnym universytetom imeni I. I. Mechnikova. (1946). Odesa: Vydavnytstvo Odes'koho universytetu.
2. Vershyhora P. (1946). *Lyudy z chystoyu sovistyuu*. Kyiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstvo, Kn. 1.
3. Voron'ko P. (1946). *Partyzans'kyy heneral Rudnyev*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
4. I. Le, A. Trypil's'kii and P. Usenko [za red]. (1945). *Heroyi Tret'oho Ukrayins'koho*. Kyiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstv.
5. Shkoda A. H. [otv. za vyp.]. (1946). *Dnepropetrovshchyna. K 3-y hodovshchynne osvobozhdenyya ot nemetsko-fashyst-skykh zakhvatchykov*. Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskyy obkom KP(b)U.
6. Kaftanov S. (1946). *Radyans'ka intelihentsiya virno sluzhyt' svoiyi bat'kivshchyni*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
7. Manuyil's'kyy D. (1946). *Ukrayins'ko-nimets'ki natsionalisty na sluzhbi u fashyst-s'koyi Nimechchyni. Dopovid' 6-ho sichnya 1945 r. na naradi vchyteliv zakhidnykh oblastey Ukrayiny*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.
8. Polozhenye o Hlavnom Upravlenyy po delam lyteratury y yzdatel'stv pry Sovete Mynystrov Ukraynskoey SSR — Hlavlyt USSR. (1946). *Prylozhenye k postanovlenyyu Soveta Mynystrov USSR y TSK KP(b)U № 1275 ot 16 yulya 1946 h*. Kiev: Radyans'ka shkola.
9. Ushakov N. (1946). *Letopys' 1941—1944*. Kiev: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oyi literatury.
10. Sholin M. (1946). *Partyzans'kyy shlyakhmy*. Kyiv: Ukrayins'ke vydavnytstvo politychnoyi literatury.

Надійшла до редакції 19 квітня 2021 року

ВІДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 002.1-051(477)(092)Пал

Наталія Кушнарєнко,

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ХДАК,
заслужений працівник культури України,
e-mail: nataliyanikush@gmail.com

Алла Соляник,

доктор педагогічних наук,
професор, декан факультету соціальних комунікацій
і музейно-туристичної діяльності
Харківської державної академії культури,
e-mail: allasolyanik164@gmail.com

Відома постать українського документознавства (до 70-річчя від дня народження Ю. Палехи)

В яскравому сузір'ї представників українського документознавства є ім'я Юрія Івановича Палехи — одного з фундаторів вітчизняного документознавства, кандидата історичних наук, професора, талановитого лектора, методиста й організатора вищої освіти, вихователя нової генерації документознавців-аналітиків та інформаційних менеджерів, людини невтомної енергії й високої відповідальності за справу підготовки кадрів. За чисельністю опублікованих Юрієм Івановичем підручників і навчальних посібників у галузі

загального та управлінського документознавства, кількість яких перевищила 50 назв, науковця варто номінувати званням "Рекордсмен України". Тематична структура потоку його публікацій має такі особливості: 63% наукових і навчально-методичних праць присвячено діловодству та документальному забезпеченню управління, 17,5% — інформаційно-аналітичній діяльності, 15% — проблемам загального документознавства, 4,5% — документознавчій професіології.

Ще на початку 1990-х рр. вийшли друком перші навчально-методичні видання Ю. Палехи, присвячені організації загального й кадрового діловодства та документального забезпечення управління. Книги видано українською мовою, що в той час було рідкісним явищем і сприяло ліквідації дефіциту українськомовної навчальної літератури для студентів